

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 50 (1964)

Artikel: Grischun, enconuschas ti tia patria?

Autor: Maissen, Alfons

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882020>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Siehe Rechtliche Hinweise.

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. Voir Informations légales.

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. See Legal notice.

Download PDF: 25.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN, GUERA

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

più pez e confessar: jeu enconuchel mal, gie fètg mal mia patria, iigi et ma vergugna.

Vul il scolast brenter en doole lluvita natal e sia cuntrada cun una classa u l'autre, e la scolast brenter per toc la materia referenta en mo.

DA ALFONS MAISSEN

vègnir compartida graziaschein, en fuorma imaginativa, massiva e realistica enina. Ruggadar en archivs el denton buca caussa de mintgih, silmente buca da rüdicu, per la publicazion critica e valeivia per la publicitat. En tale momenti el la techerca de bunas compilazioni e descripcions sur de nossa patria de gronda impurtonza. Ellas ston sacapescha vègnir duvradas culla duida critica. Con agid beinvegnus survegn il scolast beinduras dals mattatschs e dallas mattellas che han aunc salvau ragisch el tratscha patem che han contact viv ed uerbel culla cuntrada, cuius funs g ior bialt numis, can cons, fops, spundas e piattus sulegius. En conversazion e rassuridas cun gieud più passada, ch'encor uscha da pign ensi l'entire cultura, pradas, alps e pasturis, davanta l'encortischtentsche interessanta e viva. Tgei sablentscha schai en tut quels seavis dai dalla natira e cultivar dai savieivel e sempel carstgum della muntagna.

Piiras difficultads ella proœcta dil ver material per l'instruzion sura menzionada, nescian dalla muncomia d'Interess d'in contact natural e genuin cui tschespet patern. Quellas creschan sch'il magister en buca dil Rugg e della cuntrada. Mo era sche quei füss di cass: ha el aunc il suc de siu tschespet? E sch'el preferescha per motivs de distanza personals ded ir pli hunsch, ha el lu la pusseivladad e la premura de seviver viaden en las relazions novas, viaden en un infschess niey e d'autra cultura? Ni vègnan beins culturals disfatgs per muncoitzia de formazion

GRISCHUN, ENCOUNCERS II
TIA PATRIAS

DA ALTONS MAREN

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN, CUERA

Ei questa damonda giustificada? Nus cartein suren e surora! Ella fa silmeins patertgar nus in mument coi stat cun nossas enconuschientschas della patria grischuna e svizzera. Ils megliers denter nus ston la finala spluntar cul pugn de reproscha giu pil pèz e confessar: jeu enconuchel mal, gie fetg mal mia patria, igl ei ina vergugna.

Vul il scolast tractar en scola il vitg natal e sia cuntrada cun ina classa u l'autra, tucc'ei de recaltgar tec per toc la materia referenta en moda viva e d'emprema fontauna. Quella stuess vegnir compartgida graziusamein, en fuorma imaginativa, massiva e realistica enina. Rugadar en archivs ei denton buca caussa de mintgin, silmeins buca da rudien, per la publicazion critica e valeivla per la publicidad. En tals muments ei la tscherca de bunas compilaziuns e descripziuns sur de nossa patria de gronda impurtonza. Ellas ston secapescha vegnir duvradas culla duida critica. Con agid beinvegnius survegn il scolast beinduras dals mattatschs e dallas mattellas che han aunc salvau ragisch el tratscha patern, che han contact viv ed uerbel culla cuntrada, culs funs e lur bials numis, cun cons, fops, spundas e plattius suleglivs. En conversaziun e discurridas cun glieud pli passada, ch'enconuscha da pign ensi l'entira cultira, pradas, alps e pastiris, daventa l'enconuschientscha interessanta e viva. Tgei sabientscha schai en tut quels scazis dai dalla natira e cultivai dal savieivel e sempel carstgaun della muntogna.

Pliras difficultads ella procura dil ver material per l'instruziun sura menzionada, neschan dalla munconza d'interess d'in contact natural e genuin cul tschespet patern. Quellas creschan sch'il magister ei buca dil liug e della cuntrada. Mo era sche quei fuss il cass: ha el aunc il suc de siu tschespet? E sch'el preferescha per motivs de distanza personala ded ir pli lunsch, ha el lu la pusseivladad e la premura de seviver viaden en las relaziuns novas, viaden en in intschess niev e d'autra cultura? Ni vegnan beins culturals disfatgs per munconza de formaziun

e prudentscha? Insumma ha la scola la forza moral, la capientyscha spirtala de zavrar il bien dal schliet, de conservar il bien, de retscheiver e cultivar il dretg? — e quei tut persula? — Nu' ei la famiglia? La casa? La baselgia e la communitad? Tut quellas autoritads ensemes san pér mantener e carschentiar lungatgs e cultura, arrivar ad ina sligiaziun cuntenteivla per tuts. Secapescha che era l'entira Svizzera ei nossa patria! Tgi less buca era enconuscher lezza? Viadas de scola gigantics, sur nos confins grischuns, schizun svizzers, ein oz gronda moda. Representaziuns scolasticas, agids de scolas della bassa, d'industrias che gidan a finanziar las cuorsas. Ellas valan per attracciuns e sensaziuns numro d'in per ils scolars. Nus vein fatg per senn della gronda premura en quei grau davart plirs scolasts. Haver contact ina gada mintga zacons onns cun scolars e relaziuns della bassa, ei veramein negin luxus el temps dellas communicaziuns spertas e dellas distanzas cuortas. Surtut de ludar ein denton ils magisters ed educaturs che repetan e tuornan a repeter als scolars all'entschatta digl onn de scola: «Mirei, mes cars, uonn fagein nus lu il viadi grond, ina excursiun magnifica ella Svizra bassa, ella Svizra franzosa, combinein cun nies viadi fors'era il Valleis ed il Tessin. Quei stuein nus preparar bein . . . Jeu quentel cun vusautri. Senza vies anim grond sundel era jeu in pupratsch. Vies plascher sto esser il miu, ed il miu il vies, schiglioc luvrein nus in sper l'auter vi, e gliez ei ton sco de luvrar e barhar in encunter l'auter! — Tochen Daniev vein nus de mussar che nus seigien digns d'in tal viadi. Secapescha che la viafier sco era igl auto postal pren nus sco quei che nus essan, tups ni perderts, e damonda pauc suenter nossa vengonzedad. Tut quels che lavuran per nus, che dattan ils daners, han denton pér lu la vera satisfacziun sche nus preparein tut bein ed endretg. E co stess ei cun nies intern, sche nus massen sco ina muntanera viagiu denter autra glieud? Mo avon che nus saveien entscheiver cun ils studis dil viadi grond, dat ei aunc bia auter de far. Senza gliez dat ei buca quei! Ina caussa tralaschada mazzass l'autra!

Vus saveis tgei bellezia vitg e cuntrada che nus vein. Sche tut vess patertgau e giu quitau pli bein, era els temps vargai, de mantener nies contuorn en uorden, lu fuss tut aunc bia pli bi. Tgei vallada marvegliusa, tgei incomparablas muntognas.

Sche mo nus fussen traso pertscharts de quei, e sedepurtassen leusuenter. Scandalisems de nos beins artai, malperinadads derivontas da svaris de meinis arisguard la fatscha de nos vitgs tschessassen lu da sez plaunsiu.

Nus essan ussa arrivai siado ella scola secundara e pipa detgavunda de luvrar independentamein, pia senza stuer esser e vegni buntganai e catschai vid la lavur. Era las ideas stueis vus vegnir cun tut. Jeu sun vies empalader e lessel mo survigilar vos patratgs, schebein els ein buns e realisabels. Tochen Daniev vegnin nus a stuer s'occupar era en geografia cun nies pensum stabilius dad onns ed annorums. Tschah! — Jeu sperel che tut mondi pressapauc tenor program e sco jeu hai planisau ier cun vus. In tec calcular stuein nus per che nus mondien buca vias puleinas. Ei dependa da vossa attenziun. Sch'il temps e vossa premura duessen disdir tochen Daniev, lu dat ei nobis tochen vi encunter Pastgas, e sch'ei tonscha buca tochen lu cul pensum ordinari, continuein nus cun lezza lavur tochen viaden el matg e la fin della scola. Mo en gliez cass stat ei buca dil meglier cun nies viadi planisaus egl jester! Vus saveis co jeu manegel!» —

Schebein talas smanatschettas han effect ni buc, san ins strusch dir ordavon. Savens fretgan ellas buca da num. Ei dependa sche ils buns cussegls ein cungi cun in surrir, e las admoniziuns vegnan tuttina buca pridas per frasas.

Il scolast vegn forsa a sedumandar tgei che resti la finala de tut quels sforzs che secatschan ellas testas dils scolars. Impur-tont ei ch'ei resti zatgei el cor! Con de nies lungatg mumma, de nies spért religius e profan ei cavaus profundamein en tut quei che schai en nus ed entuorn nus, en nos suloms e frusts, en crappa e greppa, zuppau ell'olma de nossas plontas, egl intern de nos animals dumastiis e selvadis, egl inschign de nossa lavur, ella sabientscha e tradiziun della baselgia, ella cardientscha, en tutta semenza springida mintg'onn cun tonta speronza, conta bravura s'ignivada el ravugl della famiglia, egl uorden della vischnaunca.

Che savens in tec sforz, in'emprova de mover ils scolars ord l'uappadad caschunada dalla calira della stanza de scola suenter il freid della damaun ora el liber, dalla marschauna della prima-

vera, fa bein, mo cuosta era dubla energia davart il scolast, ei bein enconuscent. In sforz buca memia aviarts, sentius e resentius sa far miraclas sco gliez scolast savess relatar, al qual ei reusseva en in auter rom scolastic, en quel dil cant, d'animar adina puspei, senza sforz ad oreifra prestaziun era cun classas reunidas de navonta e plirs scolars e scolaras. Mintga scolast ha ses loghens zuppai d'entusiassem. E cheu in exempl parallel ded inschign preparatori! Neginas canzuns, ni componidas u popularas, vegnevan instruidas en lur vuschs tochen ch'era il pli davos dils scolars saveva buc odado il text. Il vierv stueva esser dumignaus totalmein silllas levzas, ella gula, ella memoria, en tuts ils aspects differents dell'articulaziun. Pér quella premura, la pronunzia perfetga dil plaid, sa esser la vera preparaziun per in legreivel, fritgeivel e bi cantar. En questa moda vegn la lavur alla liunga levgiada ed in grond scazi de canzuns stat a disposiziun per tut igl onn e per mintga caschun, per la veta.

Medemamein stat ei cun ils auters roms, e cunzun culla geografia che sa era daventar in rom buca mo practices, mobein ideals, che stat datier digl art, dil grond art della natira, dil cudisch aviert per pign e grond.

E cheu tucc'ei de far la remarca fetg giustificada. Tgei sa ed enconuscha in giuven relaschaus dalla scola sur la geografia de siu agen contuorn, dil vitg dasperas, sur della vallada vischina? Savens stat ins sil tgau, dumondond in giuvnot della Surselva coi stetti cun in liug u l'auter dell'Engiadina, de Surmir, cun in cuolm enconuscent e magari renomaus lunsch entuorn. Co stat ei culla Val de Schons, culla Tumliasca? Enzatgei pli precis sur direcziun e posizion, sur formaziun geologica d'ina vallada, sur la tempra d'in vitg u uclaun, la situaziun economica, la historia locala e pli vasta, vegn lu il bia strusch murmignau neuadora. Secapescha che sabientscha persula ei buca mesira absoluta. Mo a quel ch'ei veramein attaschaus a siu vitg ed a sia cuntrada vegn bia dau suren. Con che la famiglia, bab e mumma, tat e tatta, san dar vinavon a lur affons! — E sche nus massen vinavon en Portenza, ellas valladas grischuntalianas, dumandassen leu enzatgi sur l'Engiadina, ch'ei enconuschenta muort sia monumentalitad sigl entir mund, sur la Val Müstair cun sia ordvart remarcabla claustra, ni sur las pli impurtontas communicaziuns ni instituziuns de vitg e visch-

Sin via enviers la camona alpina *Boval* digl SAC. Ina grondiusa senda per liung il glatscher de Morteratsch meina il viandont igl emprem tras spundas cuvretgas de crestatgiet plein odur e tras uaul de schiembra. Davostier compara il *Pez Palü* cun sias treis petgas. Gest davon il Palü ei de cattar in pign sumfil stgir, il schinumnau *Refugi dils camutschs*, e perliung il *Vadret Pers* scavaus e slavazzaus, ch'entra da seniester, ei l'*Isla Persa*. Sur quella va ina via viers la *Diavolezza*. — Il maletg sura ei publicaus el Cudisch della Patria nr. 116: *Pontresina*, p. 49, ed il clische surschaus per nies diever dalla Casa editura PAUL HAUPT, BERNA.

naunca, tgei paupra muschna restass per biars enstagl della risposta giavischada?

Secapescha ch'ei retracta de constataziuns e buca de critica enviers enzatgi. Nus tuts entschevein adina pli e pli a far part della massa, dil temps digl auto, della televisiun. Igl auto va sur cuolm e pass e traversa valladas senza peda per il pli cuort retegn ed aspect d'in bi pugn de partenza. Nossas enconuschientschas restan pia quellas dil stradun principal e della via automobilistica, vias ch'ins fa magari tschien gadas, senza mai dar in'egliada dallas varts viaden cun in sforz special de vias lateralas. En questa moda restan zuppai ils gronds scazis, ils novs fastitgs sin ils quals nus arrivassen ed anflassen loghens solitaris per in mument, loghens de ponderaziun e meditaziun, mai sminada creaziun dil scaffider.

Il temps modern, tuttenina stuffientaus dagl agen hardumbel, resenta lu en massa in desideri sfrenau de fugir ord la canera, dal traffic dils gronds marcaus e dall'industria. Savegrau che gest tals cerchels han prestau bia per l'enconuschientscha dellas cuntradas retratgas, della muntogna. Nundumbreivels cudaschs e revistas, fotografias e placats fan reclama cun canera per la quietezia. Mo en quei mument entscheiva la dubiusadad dell'interpresa, leu nua che la speculaziun diregia novas processiuns ord traffic e canera per encuir cun ragaiza massada il schinumnau ruaus — buca pli d'anflar. Ei la reclama de radio, d'agenzias buca combinada memia cun intents, cun maligns inschigns de muentar ils fleivels, la glieud della massa, ad ina certa activitat cun scopo de far serender ella schinumnada tgeuadad, per far culla massa gudogn per enzacons singuls speculants. Era cheu seschassen citar buns e schliats exempels! Bia de questa operusadad sfurzada da centers anora ei era cheu per trer dapart la famiglia senza anflar da l'autra vart ver gudiment e cumententscha! — Sa sche la cumententscha crescha, ni mo las lunas, la lunatiadad? La commercialisaziun dil viagiar ha pia ses crutschs. L'iniziativa personala stuess era leu esser pusseivladad. Ins enconuscha sur mesira las vacanzas ded uniuns luvristicas en tiaras communistas ch'ins astga bein numnar ina sgarschur. Mo autruisa fuss ei per quella glieud en tals stadis buca pusseivel de far vacanzas, demai il daner

attribuius ed en disposizion per quei intent memia restrenschius.

*

Sche nus alleghein ella lavur e survesta suandonta mo Cudischs svizzers e grischuns della patria sche vul quei buca dir, che biaras autres lavurs seigien buca bunas ed adattadas per s'instruir en questa enconuschientscha.

CUDISCHS SVIZZERS E GRISCHUNS PER LA PATRIA

Quests cudischets representan in agid tut special per carschentar las enconuschentschas de nossa patria. Els ein restrenschii ad enzacons principis editorials che punctueschan diversitat ell'unitad. Buca tuts ils cudischets ein reussi tuttina bein, mo dapertut sentan ins la seriusadad digl editur e dils auturs.

La seria svizzera de questa collecziun dumbra oz 128 cudischets. Da quests audan 16 alla gruppera grischuna. Els ein enumeraai alla tiarza pagina della cuviarta de quest Ischi en fuorma d'inserat. Ina retscha per sesezza ei la bernesa.

Il scopo dils Cudischs della Patria (CdP) ei clars. Emprender d'enconuscher adina meglier nossa patria, il carstgaun en sia lavur, il viver de nies pievel, il relasch sprial, etic e cultural de nos antenats, la contemplaziun della gronda natira, la cultira prida en nies possess cugl inschign de nossa lavur de tschentaners. Enconuscher en documents la historia de nies tschespet, il vast spazi enten il qual nus stuein e vulein viver — Quellas enconuschentschas ein necessarias per carschentar cun ina nova e profunda capientscha la carezia per la patria de nies destin, d'ina patria che nus stuein per in motiv u l'auter forsa schizun bandunar, magari per forza. Era lu resta ella ad in undreivel e raschuneivel carstgaun engravada ferma en si'olma.

Ina caussa deplorei nus, numnadamein ch'ils cudischets per la patria ein buca screts per romontsch. Mo mintga intelligent e diligent scolast ei el cass de seprofitar dil cuntegn tudestg per l'instrucziun e compilaziun romontscha. En bia modas han valents umens de nossa tiara emprau de descriver e malegiar nossa cuntrada, d'explicar ils problems historicis, socials, geografics e linguistics, religius etc. Quei ei daventau

en moda scientifica, sco era en formulaziuns de caracter popularisont. Ils Cudischs per la Patria ein gideivels a vivificar las ovras descriptivas indigenas danovamein. Sin lezzas e sin novas investigaziuns sebasan dil reminent ils CdP.

La gronda retscha de cudischs «Schweizer Heimatbücher», edi dalla Casa editura Paul Haupt, Berna, iniziada gia avon plirs decennis ha plinavon per scopo principal d'exponer al lectur en moda plascheivla ed entelgeivla, en plaid e maletg la laver mistergnauna ed artistica, d'alzar las bellezias della natira, de punctuar la historia civila e quella digl art, l'architectura populara ed artistica, ils mistregns e ses products, isonzas, formaziuns de nossa tiara, la tecnica, economia e traffic. Ils cudischs vulan esser monografics, monografias de valladas, de vitgs e fletgs cunzun, mo era d'autras manifestaziuns humanas. La materia ei solidamein compilada ed el medem temps deletgeivla lectura. Ils maletgs de valeta documentara ed artistica alla gada, fan drizzar l'egliada dil lectur cun legria e tschaffen enviers il liug e la cuntrada discreta.

Ils Cudischs svizzers e grischuns della Patria persequite-schan, sco gia menzionau, in aulta mira. Igl intent sa buca vegnir contonschius senza in plan davart ils iniziaders e la casa editura. Senza persequitar in schema pli u meins stricts, tenor il qual mintga niev cudisch semetta en sia retscha, sin siu pantun, gudess la collecziun buca quei renome. La cuviarta, cun mintgamai in bi maletg en colur, enzenna potenta de siu territori, dat peisa e norma al cudisch, representa igl ingress, il beinvegni al lectur interessau.

Il material elaboraus d'archivs, pergameinas, d'experienzas, dalla tradizion populara, d'ovras gia existentas, sto vegnir restrenschiis al spazi disponibel. En cuorts capetels vegn pia la cuntrada scalarida, l'historia, ils vitgs, isonzas e cultura menzionada. Ina bibliografia indichescha las fontaunas principalas cullas qualas igl autur dil text ha stuiu quintar.

Della pli grond'impurtonza ei la vasta, elegida ed artistica-mein remarcabla illustrazion. Tuts ils cudischs sedistinguon entras mesira equilibrada denter plaid e maletg. Schegie ch'in cert uorden sto vegnir risguardaus per che tuts cudischs survognien in caracter unic de seria, resta grond spazi per diversitads tenor materia e svilup che vegnan la finfinala dictadas

dalla cuntrada, dal vitg, dalla vallada sezza. Per quei motiv serepet'il cuntegn dils CdP mo darar, allegond forsa adina puspei fatgs historics e culturals de vasta impurtonza, ils quals ein nundispensabels per la basa de capientscha. Adina portan ils CdP enzatgei niev enteifer ils principis ed il rom stabilius dalla seria. La cordiala moda de scriver s'augmenta cun duvrar era la praula, la legenda dil contuorn, magari per part en lungatg indigen e dialectal, cun menzionar citats renomai d'umens che han fatg historia, de cronists e historiografs. Era veglias schlatteinas, scribents e poets astgan buca vegin emblidai.

Mintga carstgaun viva pli u meins de sia contrada. Mo il spért dil scribent e digl autur san ins ni fermar ni scungirar. El ha ses tschaffens, sia cultivaziun; mintgin dat ton e ton de sia tempra e temperatura all'ovra, nunditgond sia dependenza vid realitads screttas e fatgas da singuls e dalla cumnonza. Gest da questa libertad seresulta ina nova varietad che marscha enviers ina concepziun individuala ed independenta. Savens ein schizun auturs e scribents buca della contrada che han dau cun gronda carezia ed enconuschiensch perdetga de lur amur sacrificonta; els ein serevelai, elaborond cudischs della Patria, de vers pioniers e semussai stgis d'inserir en lur concepziuns e formulaziuns, era per lur nova patria, in maletg verdeivel ed ideal. In autur jester vesa sut circumstanzias il niev e bi d'ina cuntrada cun auters eglis, cun egliada pli pitgiva, e remarca cun franchiseia las bellezias che indigens vesan forsa buca pli. El sa era tschaffar realmein munconzas e decadenzas s'ignivadas cugl ir dil temps.

ILS SINGULS CUDISCHS DELLA PATRIA

Dals 126 cudischs svizzers e grischuns della patria, dals 96 cudischets specials per il cantun de Berna compari tochen oz ei il Grischun vegnius risguardaus andantamein. Quei che maunca per la Surselva ed il Grischun central vegn segiramein a vegin curregiu cul temps. Nus alleghein cullas paginas suandontas ils differents cudischs della patria grischuns, punctuond cunzun quels che tractan igl intschess romontsch.

Igl emprem ein las valladas grischun-talianas e l'Engiadina sereghegliadas. Ils treis cudischs che cumpeglan il Mesauc, il

сюжет даун-ти-хокс аринар альпийския фортини съб
рива. пътните поредици са от 1900 година. И този
издиратък погледнат във въздуха е възможен само
със засилена Адидасова обувка и със засилени сърцевини със
запаси на сърце. Но възможно е да се използва и

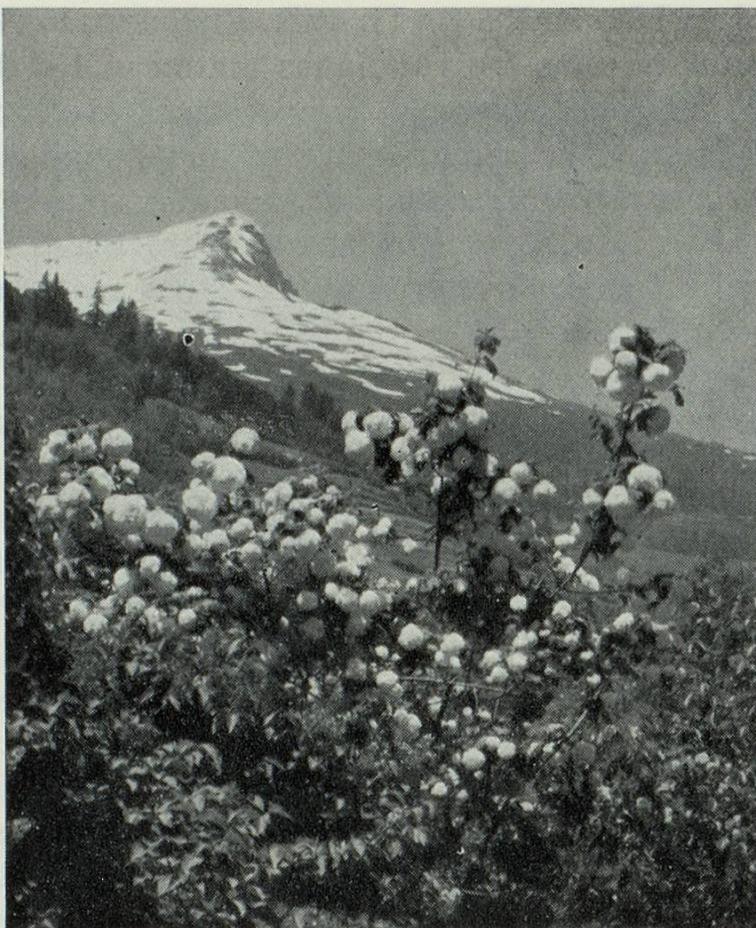
In maletg pitschniu ord il Cudisch della Patria,
numer 80, p. 73: *La Bergaglia*. El representa la
senda «La Plota» che meina a Soglio. Davostier
il Cengalo ed il Badile, aulta muntogna ella Ber-
gaglia.

Puschlav e la *Bergaglia*, vals tuttas drizzadas pli u meins enviers miezdi, porschan en historia, cultura e caracter della natira ina tempra speciala, meridionala. Els ein vegni compilai da A. M. Z e n d r a l l i, R. T o g n i n a/R. Z a l a e R. S t a m p a. Mo era enteifer questas treis valladas mauncan las diversitads buc. Nus alleghein divergenzas demograficas, de lungatg dialectal e de religiun. Las treis valladas ein buca ligiadadas organica-mein ina cun l'autra. Mintgina ha siu special ingress ed avertura individuala. Quei fatg ha giu influenza sil traffic, sillla historia, sil contact cun la capitala dil Grischun. Duas valladas, la *Bergaglia* ed il *Puschlav*, partan dall'Engiadinaulta, mo en tgei diversa uisa? — La *Bergaglia* sur la ruttadira dil Maloia, il *Puschlav* pér accessibels suenter la vargada dil pass Bernina. La *Bergaglia*, ligiada d'ina vart cull'Engiadinaulta, da l'autra cugl anterius ducat de Clavenna, oz tiara taliana, ha in'entschatta spuretga e stretga, cul Bondasca ed autra muntogna enramonta, silsuenter pli e pli largia en directa cuorsa pli planiva enviers l'Italia, cun current d'aria viers il meridiun.

Il lungatg de mintga di della *Bergaglia* ei parentaus cul romontsch, mo ei era cungius d'elements lombards. Officialmein e lungatg de scola ei il talian litterari dapi la reformaziun, che la vallada ha acceptau sco l'Engiadinaulta, e realisau quella da 1529—1552. Il *Puschlav* ei paritetics, ha enviers Tirano contact cull'Italia, culla biala Valtlina. Siu lungatg sedifferenziescha per la letga denter la populaziun dellas duas confessiuns, ha pli bia peisa e colur lombarda, mo vegn capius dètg bein d'in *Sursilvan* che vul secapir el lungatg dil liug.

Il *Mesauc* cun la *Calanca*, ei per nus accessibels dal Sogn Bernardin anora, denton aviarts da vart grischuna mo duront la stad. Questa finiastra dil sid mira buca dil tut sur la seiv de nossa patria ora, l'egliada egl jester pli vast vegn retenida dal tschespet tessines. Quei ha giu sia consequenza sil spért e la cultura de questa vallada a nus schi maneivla da temps de stad, — schi dalunsch d'unviern che blochescha la communicaziun. Mo era quei incap vegn a svanir en cuort cull'avvertura dil tunnel dil S. Bernardino.

Il ciclus engiadines dils Cudischs della Patria, entscheivan cun in numer dubel 47/48 che presenta la remarcabla *Casa engiadinesa*; ella representa in imposant maletg dimensional,

Maletg pitschniu ord il Cudisch della Patria
Il Puschlav, numer 53, p. 64. El representa la
primavera ella vischinanza de Puschlav, il liug
principal della vallada de medem num. Las flurs
sco rosas zugliadas senumnan *lentagens* (Schnee-
ballblüten)

de ferma preschientscha casauna en aulta vallada. Il svilup de quest casament schi vasts e singulars resta in legn per ils stu-degai. Sco autur segna J. U. K ö n z .

Secapescha ch'il *Parc nazional svizzer*, cudisch 97, ei staus sco daus per in Cudisch della Patria. La selvatgadad della natira, carschientscha e smarschientscha naturala e nunlimitada, la pascheivladad dellas selvaschinas enamiez in grond ruaus mai disturbaus, dattan maletgs de contrasts al spért ed agl egl human, sco alla combra fotografica.

Buca meins incanteivels e de pura harmonia della natira che daghira e tschallata auas e sulegl sur munts e vals, in denter gl'auter, era bein definius els maletgs, ei il Cudisch della Patria 120: *Ils Lags dell'Engiadinaulta*, da Willly Zeller, che porscha ina visiun de vastedad e monumentalitad, de glisch e tarlischur maisudida.

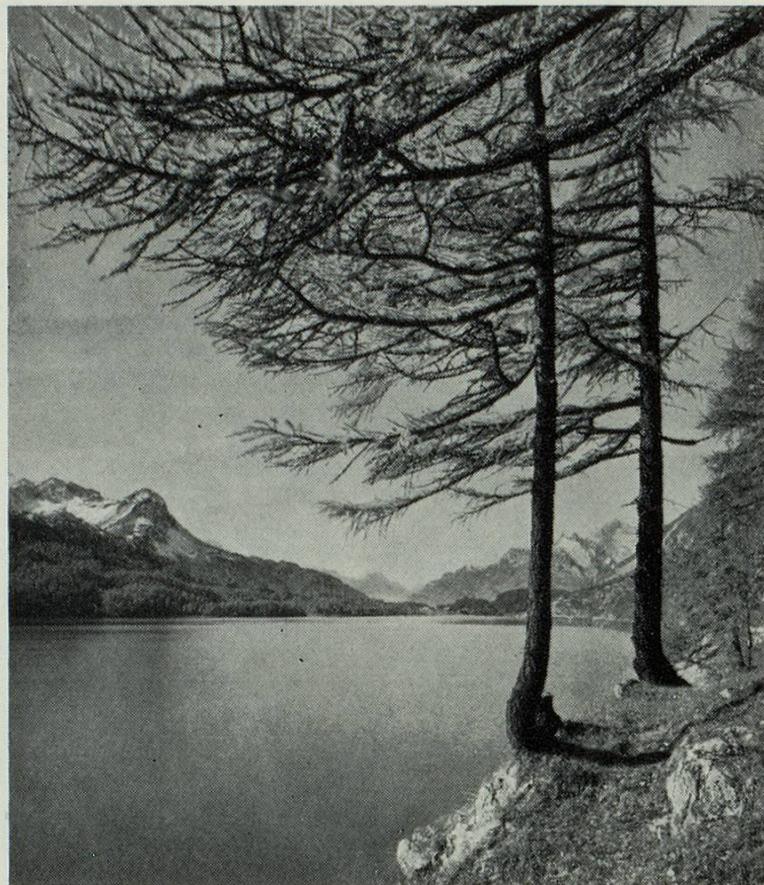
A Pontresina, stuschaus empau a cantun, ha la Casa editura Paul Haupt dedicau il CdP 116. Tgei differenza de caracter quasi sil medem funs ed iral della vallada d'Engiadinaulta, liug tschentaus egl anghel ed encarden meridional e lateral dil renomau trianghel. Buca ils lags pli, na, la muntogna e la veta ruha dil catschadur, dil guid de muntogna, dils capricorns che dominan. Tut quella robustedad stat en concurrenza cun las finas manieras digl enconuschent liug de cura.

Pontresina, empau naven dals lags e dils ulteriurs loghens de cura, en triangulaziun vi encounter il vau dil pass Bernina e della Val Rosetg, representa al pei dil Pez Languard in englar de gronda bellezia. Era cheu aulta, gie la pli aulta muntogna grischuna avon porta: cul Pez Pallü ed il Bernina. Gronda fama ha giu cheu a siu temps igl inschignus fravi e catschadur Marchet Colani, che duei haver sittau gia da 14 onns pli che 60, en sia cuorta veta 2700 camutschs.

Las cronicas remarcan gronds guids de muntogna, ignivs de tschéss, colonias de capricorns ch'ein vegnidas renomadas e pugn de partenza per novas culegnas. En quei cudisch 116, da Heinrich Tegtel, vegn cunzun la cuntrada magnifica punctuada, era casaments vegls e respectabels, castials, baselgias ed era veglias inscripziuns survegnan nova veta.

Lein far in sbargat en l'autra extremidad de nies cantun, viers igl occident, el spazi dil *Lucmagn*. Igl ault dil pass ei buca

de ferme personnalisation cessante en suis assis. Il suivit de
dans ce moment où il avait à évoquer les mœurs de la pro-
vince. Ces mœurs sont celles de la Haute-
Savoie.

Maletg pitschniu dal Cudisch della Patria *La Bregaglia*, numer 80, p. 29. Ediziun Paul Haupt. Il maletg representa il Lag de Segl ed il Maloia, la porta d'ingress alla Val Bergaglia. Ins observa el funs la muntogna della Bergaglia.

mo spart'auas, mobein il confin politic denter Grischun e Tessin, gie schizun la barriera linguistica de romontsch e talian! Il cudischet che nus lein allegar cheu tracta la part dil Lucmagn sin vart tessinesa. La part grischuna de quel ei vegnida disretta el numer 93 dils CdP, da Leonard Caduff, che cumpeglia l'entira *Cadi* cun Mustér, Tujetsch, Medel, Trun e Breil, e che porta il tetel *La Surselva*. Quei ei secapescha in spazi memia grond per saver s'approfundir en uorden en materias pli u meins specialas. El ei dil reminent exaurius. Per quei motiv trala-schein nus de tractar el cheu.

Il cudisch dil *Lucmagn* nr. 115 dat entras siu territori de migeivla selvadiadad, senza populaziun quasi, in'impressiun d'intactedad alpina, semegliont ad in parc nazional. Igl autur anfla, sco geolog expert, la dretga via per ina apprezzaziun de quest incantont pass regal d'impurtonza.

Cul cudisch 93 *La Surselva*, ussa exaurius, ei quella gronda vallada sco sperigliada e smasada, ed el para de serrar la porta ad ulteriurs cudischs sur la Surselva. La planisaziun en quest singul cass ei ida vias memia generalas. Vischnauncas sco Mustér, Tujetsch, Medel, Trun e Breil vegnessen persulas cun interessantissim material per mintgamai realisar in tal cudisch.

Per la *Foppa* ha *Flem* rabbitschau neuadora ensem culla casa editura Paul Haupt a Berna, in remarcabel cudisch della patria, treidubel e pulpius, cullas numras 106/107/108. Igl autur, Hermann Anliker, enconuscha la materia da rudien, sclauda e scarga da sia marvegliusa descripziun in ballast pesont. In appendix alla fin porscha parts che interesse-schan forsa plitost ils specialists. Enzacons maletgs de colur embelleschan il cudisch. En 18 capetels ha il lectur caschun de penetrar els problems e misteris digl interessant intschesse della Bova preistorica, dils lags e gronds uauls, dils vitgs, uclauns e hotels. La minuziusedad e l'exemplarica enconuschientscha era della cuntrada, toponimia e nomenclatura, l'aggiunta d'ina carta geografica fan dil cudisch de *Flem* ina fontauna de nova enconuschientscha.

En treis divers cudischs della patria ha la casa editura Paul Haupt elaborau *La Portenza* (111/112), *Arosa* (104/105) e la *Foppa de Sargans* (110), mintgin en atgna moda curada ed in-

teressanta, culs auturs Hans Plattner/Willy Zeller, Georges Grosjean e Alois Senti.

Il davos cudisch della patria, numer 126, ei dedicaus a Zuoz, e compilaus inschignusamein da Constant Wieser. Suentra ina skizza historica pli u meins hipotetica dils pli vegls habitants dell'Engiadinaulta, arriva igl autur a temps pli palpabels e pli documentai: alla conquista dil territori entras ils Romans, all'entschatta della cristianisaziun els emprems tschentaners suenter la nova èra. Igl ei in temps che fa de sedumignar per ditg culs ritus e las tradiziuns paganilas. Restonzas d'usits paganils, sco Chalanda marz etc., ein aunc oz existentes ell'Engiadina, relicts sburdai e nivellai en lur cuntegn originar e primitiv. Pli clara disposiziun che ils indrezs de dinastias sco per semeglia quella dils Victorids, ei la surprida dil domini entras igl uestgiu de Cuera, al qual vegn incorporaus il contadi della Rezi'aulta. Zuoz daventa ussa in impuront center episcopal per la vallada.

Ina gronda rolla acquista silsuenter a Zuoz la famiglia Plantat. Liug e contuorn, la Pleiv gronda, creschan en impurtonza, en agens dretgs e giurisdicziun e munida d'agens tschentaments. En concurrenza cun Zuoz steva sisum la vallada sil pli Samedan sco liug de concentrazion de transit sur ils pass. En quei senn era Samedan il liug sura e Zuoz la staziun sut per il traffic, susta e paus sur ils pass ed ella bassa. Zuoz deigi derivar dal plaid sut.

In grond temps per la vallada ei il tschentaner della victoria a Tgalaveina digl onn 1499. Imperatur Maximilian emprova cuort sissu ina nova invasiun. Per impedir in success, arsenta il pievel engiadines sez vitgs ed uclauns. Era Zuoz sto puspei vegnir baghegiaus. Quei daventa applicond per part veglia miraglia de casas e casaments de tuor medievals. En buca ditg sesaulzan ils vitgs a nova veta e splendor, ed era Zuoz survegn en siu niev vestgiu nova impurtonza de liug central e dominont.

La refuorma, sco era igl uerbel reformatur Gian Travers, che vala per fixader dil lungatg de scartira d'Engiadina, vegnan allegai ed apprezzai. Culs casaments e lur cultura ein aunc oz pliras famiglias de renum ligadas. Igl autur para d'eser experts en caussa origin e svilup dils edifecis. Casa purila,

sco era la casa burgheisa pli presentativa, vegnan allegadas en plaid e skizza. Sper la structura casauna fan historia cunzun las baselgias dil liug e contuorn.

Sulettamein entras la strada transversala ed ils pass ei l'impurtonza ed il remarcabel svilup de Zuoz dil vargau explcabels. La beinstonza ha era animau il mistergner indigen ded ambellir il vitg patern cun siu art. Remarcabla ei era stada la cultivaziun dil cant e della canzun de baselgia.

Il maletg de cuviarta dil cudisch ei era cheu procuraus da O. Br asch le r . Quel sco era ils 32 maletgs de pagina entira, orneschan ed exemplificheschan en moda oreifra il cudischet de Zuoz. Igl ei il numer 15 della retscha grischuna.

OBERHALBSTEIN - SURMEIR - SURSAISSA ROMONTSCHA

In dils pli recents Cudischs della Patria tracta la Sursaissa romontscha, compilaus da W. F r e i - C a n t i e n i . Quest cudi schet lessen nus recumandar specialmein al lectur.

Il maletg de cuviarta da O. Br asch le r tschenta el center in eveniment religius impurtont della vallada. Igl ei la comparida de Nossadunna a Ziteil al pign pastur G i a t g e n D i e t h e l m d e M a r m e l s , igl onn 1580. Igl autur pesenta en quest connex tradiziun e legenda, munchenta buc de dar la duida impurtonza alla historia dil vegl *Sanctuari de Ziteil* si ella costa dil Toissa; el glischa e resplenda sur tut la vallada, spendend grazias en abundonza a tuts quels che drezzan lur egliada si enviers il sanctuari de Nossadunna. Ziteil ei in dils impurtonts pelegrinadis de nossa muntogna e gauda cunzun en Surselva catolica gronda veneraziun.

Ina renomada personalitat, che era l'Engiadinaulta considerescha per la sia (mira era: *Pontresina*, CdP 116, p. 26), menzionescha igl autur cun raschun. Igl ei il grond pictur-artist G i o v a n n i S e g a n t i n i , vegnius igl onn 1886 neuasi da siu liug d'origin Arco el Trentin per sefermar a Savognin igl emprem, per secollocar pli tard, suenter 8 onns, a Maloia nua ch'el ei morts anetgamein igl onn 1899 ella vegliadetgna de mo 41 onns. —

La vallada che setrai da Casti en lingia quasi grada tochen viasi sil pass Sett, ei tschinclada d'in magnific tschupi de muntognas da dretg e seniester. Sco ina plonta giganta, ragischaus el ferm sulom d'embuortgadira de Gelgia ed Alvra a Casti, sedrezza la vallada sc'ina plonta smenonta en fuorma de vals e vallettes sias fratgas d'ina vart e da l'autra. Schegie che la vart dretga ei pli greva en muntognas, regia tonaton l'impressions d'in grond equiliber de vallada.

Dal Crap Sés siado sesaulzan da vart dretga ils treis magnifics confederai: Il Pez Mitgel, il Tgiern de Tinizun ed il Pez Ela cun lur spazis respectabels. L'emprema clara spartida caschuna la Val d'Err al pei dil cuolm de medem num e de considerabla altezia (3378 m). Denter las scantschalas e platos ei bein l'incantonta Alp Flix sur Sur la pli amureivla. La cadeina de muntognas continuescha da vart dretga tochen viasi tiel Pez Lunghin ed il Pass Sett, interruts mo pli considerblamein entras il Pass dil Gelgia. Bivio/Beiva ha buca per nuot siu num emburfitgaus al spartavias dils dus pass.

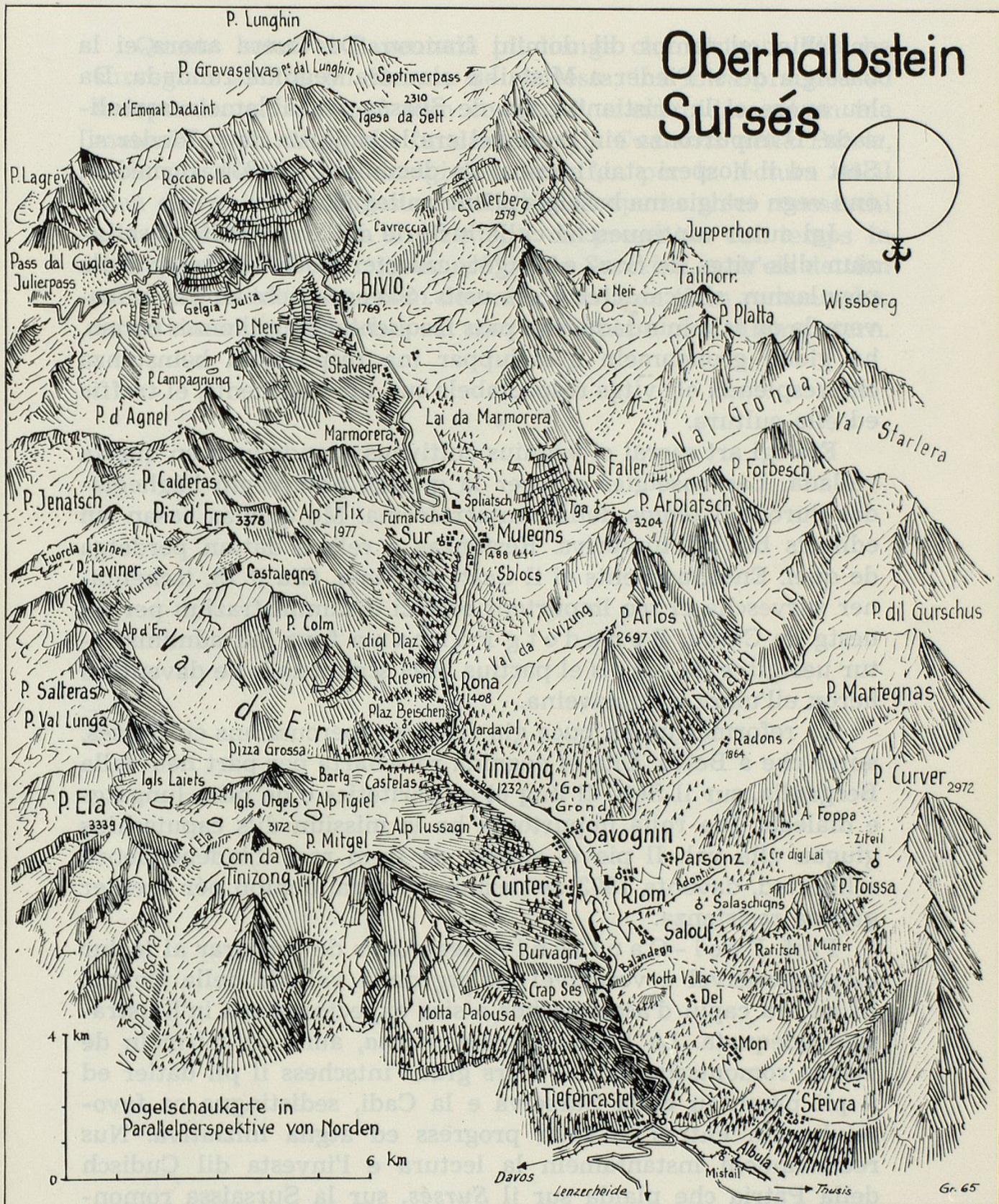
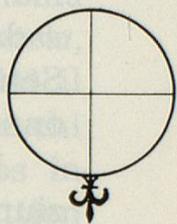
Buca meins pompusa ei la cadeina de muntogna che sestenda neuagiu dal Sett da vart seniastra. Ella s'interrumpa giu encounter l'Alp Faller culs novs camerats d'in Arblatsch e d'in Forbesch, che gidan gest era a formar ina nova val lateralala da Savognin anora, la Val Nandro che tonscha sia dua bratscha sur ils cuolms en outras regiuns. Visavi il Crap Sés ed ils treis aults paladins, sesaulza sur Salouf e Parsons il remarcabel Toissa ed il Curver, e denter quels ella siala pintga il sanctuari de Ziteil.

Per contonscher ina buna survesta della vallada ei cunzun la carta schraffada da prof. G. Grosjean alla pagina 21 survida. Ella dat in maletg plastic e clar digl entir Sursés, contrada e vallada classicamein disponida en direcziun nord-sid.

Il tschancun via da Casti a Beiva e sur ils dus pass ei semnaus cun fatgs historics d'impurtonza. Enconuschentas ein las cattadas prehistoriccas cunzun a Patnal davos Savognin. Il plaid ei retics e fixava, en temps stgirs per nus, in liug fortificau, in casti.

Sco per tut la Rezia vala era per cheu igl onn 15 avon Cristus per ina data eminent impurtonta, d'influenza sin cultura, historia e lungatg. La cristianisaziun della vallada vegn ad haver

Oberhalbstein Sursés

Questa carta de perspectiva aviunala ei restampaziun dil maletg pagina 21 dil Cudisch della Patria: *Das Oberhalbstein - Sursés*, numer 122. Ella ei vegnida fatga da prof. G. Grosjean, Berna, editur della retscha CDP.

entschiet el temps dil domini francon. Da Cuera anora ei la baselgia de s. Pieder a Mistail e claustra vegnida fundada. Da leu anora ei la cristianisaziun de Sursés probablamein serealizada. D'impurtonza ein probabel era la caplutta de s. Pieder sil Sett ed il hospezi stai, numnai en document gia 831. Il medem onn vegn era gia ina baselgia a Riom allegada.

Igl autur continuescha culla historia della val, culla descripciuon dils vitgs de Sur- e Sutgôt, caracterisescha la lavur della populaziun, siu caracter e ses usits. Savegrau ch'ina via transversala de tala muntada, cun pass frequentai da millennis enneu, ha gidau grondamein a sviluppar ina respectabla beinstanza che resplenda els vitgs respectabels cun lur casaments, el traffic ed ella cultura.

Era igl art sacral ei vegnius cultivaus grondamein en questa vallada. Las baselgias ein per la gronda part vegni baghegiadas duront il temps della cunterreforma. Mo quellas basan sin edifecis bia pli tumprivs. Restonzas e relicts dattan perdetga de quei. Enconuschents ei il *Casti de Riom*. Gia il 13. tschentanner survescha el sco impurtont edifeci d'administrazione per igl uestg de Cuera. Benedetg Fontana fuva leu administratur uestgil, e da leu eis el partius 1499 sco menader e daventaus herox ell'uiara a Tgalaveina.

La reformaziun ha buca giu fermas repercussiuns en Sursés, auter che a Beiva. Ella ei vegnida retscharta per part neu dalla Bergaglia, sur il Sett. Il liug ei oz paritetics e de plirs lungatgs e dialects. Ina rolla impurtonta ha la missiun dils caputschins giugau ella val. Il pievel surset, de frem regl d'independenza e libertad, daventa 1803 de naziun svizzera, denton pér suenter gronda resistenza.

Prof. Frei-Cantieni ei sespruaus de procurar al lectur in emperneivel e verdeivel maletg della vallada della Gelgia. El ha era capiu d'aschunscher a sias expectoraziuns in'illustraziun adequata. La *Sursaissa romontscha*, aunc oz spirmein de viarva romontscha, ed en biars graus intschess il pli datier ed il pli parentau culla Surselva e la Cadi, sedistingua oz favoreivlamein entras in saun progress ed atgna iniziativa. Nus recumandein instantamein la lectura e l'investa dil Cudisch della Patria che plaida sur il Sursés, sur la Sursaissa romontscha.

Questa laver ei daventada pli liunga che tartgau. Ella ha survegniu aschia, en fuorma de survesta, ina mira practica ed independenta, vala per pign compendi u entruidament en ina materia vasta, fatga sin fundament dils *Cudischs della Patria*, seria grischuna. Ella dueigi far tschaffen per la lectura ed il bien diever dils CdP insumma. Igl ei de sperar ch'ei reusseschi alla Casa editura Paul Haupt de presentar cul temps in tschuppel novs CdP, cunzun era per la *Surselva*, e ch'els dettien novs impuls all'instrucziun de nossa patria en tiara romontscha, novas enconuschientschas sur nies tschespet e nies sulom patern.

*

DECAMONION SCHWEIZ
PAUL HAUPT VERLAG ZÜRICH

SEMPERVIVAS SIN FOSSA DE
CLUS. GUY. DR. AUGUSTIN CAHANNES
DA GION ARTHUR MANETSCH. CHERA

abordat i seguent modo degutament: «S'informa a Ds Chiesi informa la
benestrança dels fiduciari, segons les seves creences no poden ser els següents: «
que no es pugui fer un ús econòmic de l'edifici que possa danyar el seu
valor. Els habentius d'edificis comuns han de negar el seu suport al
D.E.U. quan estiguin en la seva posició. Els que no s'adhereixin a la seva
iniciativa en el seu estatut social, i que no s'adherixin a la C.R.D., no seran admes
ni acceptats en l'organització. Es demana a l'Administració que impo-
nent-hi l'obligació d'adherir-se a la C.R.D. que els que no la
adheriscin seran considerats amarcats, fins a la finalització dels quins havan-
tenyut del seu estatut social, ja que no s'adheriran a la C.R.D. que no
hagin pres grans dades a evadir-se una respectiva benestrança
que responda als vells respectables canvis del casament, el traffic
i la cultura. »

Era tel art social el que havia cultivat el general en la seva
vallada, als oients del qual per la gran part van conve-
nir durant el temps de la counterreforma. No quedava cosa més
edifici que no fos romàtic. Restauzas i relícis d'altres perdeixades
de quel Encuentro et il Castell de Riom. Già il 13. trenta-
un servischa el seu imponent edifici d'administració per l'ig-
uestg de Cuern. En aqueste època era fuya l'ex administrador
desigl e d'au cost el partus 1700 se recorader e davant
hers el viure a Tavanera.

La reprimenda ha huit gairebé repercussions en Savoie,
aunque que a Belvè. Ells el veguts reticularia per part dels d'au
Bergagna, sur il Sen. Il Haig ei os patentes e de plus humatz
e dialecte tan volta importants ha ja missus dils caputxins
giugan als val. Il pivel suau de frem regl d'independencia
e libertad, davant lliur de naus syncret, denton per suau
granda resistencia.

Prof. Dr. J. Contieri si proposava de procurar al lector
de l'Espresso e vernevei mètge de la validà della Cadi.
El ja era capiu d'acumular e des expectaculair a l'Inven-
zione adequadia. La Suisse romontada, auro de spuma de
vinya romontada, en un piers grans intencions il più dativ de
il pluricentury entre la Suisse e la Cadi, sedissegas en favo-
recerem enmuntzau progress ed altra iniziativa. Nels
recomanzen instantaneu la lectura e l'investigacion
della Patria che pende sur il Suisse, sur la Suisse romon-
tada.